

EURÓPA ESZMÉJE JOSEPH RATZINGER MUNKÁSSÁGÁBAN

André P. DeBattista

(Institute for European Studies, University of Malta)

Fordította: Tóth Kálmán

(Nemzeti Köszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont

Politika- és Államelméleti Kutatóintézet)

ÖSSZEFOGLALÁS

Pár héttel azelőtt, hogy XVI. Benedek néven pápává választották, Joseph Ratzinger nagyhatású beszédet tartott a subiacói Szent Skolasztika bencés monostorban *Az európai kultúra válsága* címmel. Ebben az előadásában Európát „a keresztény földrészként” jellemezte, amely egyúttal a „tudományos racionalitásnak” is szülőföldje. A kereszténység maga nem európai, azonban az „európai kulturális birodalom vallásává” vált, és „éppen Európa biztosította számára a leghatásosabb kulturális és szellemi bevésoedést”. Ebből a nézőpontból Ratzinger szerint Európa nehezen lenne megérthető keresztény gyökereinek elismerése nélkül. Ugyanakkor Ratzinger paradox módon sajnálatát fejezi ki azon tény fölött, hogy Európa olyan kultúrát fejlesztett ki, amely szándékosan kizárja Istent a közösség lelkiismeretéből. Ebben a tekintetben Európa – és a liberális demokrácia – egyre inkább terjedő népszerű meghatározása elválasztja azt keresztény gyökereitől. Jelen tanulmány azt vizsgálja meg, hogy Joseph Ratzinger mit értett Európa eszméje alatt. Ez az eszme a hagyomány és a történelem talajában gyökerezik, és vonakodik megkérdőjelezni a liberális demokráciát (bár megvalósulásait talán kérdésesnek tartja). Ez az eszme ezenfelül olyan korban fogalmazódott meg, amikor Európa a változások, a megosztottság, majd az egységesülés korát élte; a megállapodását, amely tökéletlen gazdasági és politikai intézmények körül kristályosodott ki; olyan korszakban, amikor Európa ugyanezen eszméje változott, tágult és mélyült.

Kulcsszavak: Joseph Ratzinger (XVI. Benedek pápa) ■ Európa ■ kereszténység ■ racionalitás ■ szubszidiaritás

RATZINGER „NAGYKORÚVÁ VÁLÁSA”

Ratzinger olyan korszakban született és nőtt fel, amikor Európa létét számos válság fenyegette. Az első a háború volt. Ratzinger meg kellett szakítsa tanulmányait, behívták, és miután megszökött a hadseregből és megkísérelt hazatérni, amerikai hadifogságba került. Tanulmányait csak 1946 januárjában folytathatta, amikor bátyjával, Georggal együtt Freisingben kezdett tanulni. *Vég-*

rendelet című könyvében úgy emlékezett vissza erre az időszakra, mint amelyet a „germán mitológia” és az „új birodalom germanizmusa” jellemezett, amely a kereszténységet, „különösen a katolikus kereszténységet valami megvetendő dolognak tartotta, római és zsidó eredete miatt”. Ehhez hozzátette: „Tudtad, hogy minden nap veszélyben voltál. Ameddig attól kellett tartanod, hogy a Harmadik Birodalom győzhet, világos volt, hogy akkor minden, az élet teljessége el lesz pusztítva”. Bár nem üldözték, elismerte, hogy az egyházat zaklatták, és a nemzetiszocialisták csak azért túrték meg, mert „minden erejükre szükségük volt a háborúhoz” (XVI. Benedek–Seewald, 2016: 72–73.).

A második a háború utáni Németország kontextusa volt, amely megtestesítette a hidegháborús Európa törésvonalait. A német politikában két irányzat volt kialakulóban; az egyik a szabadságot, a másik az egységet tekintette prioritásnak. A szociáldemokraták, élükön Kurt Schumacherrel, az egységet tekintették a legfontosabbnak és úgy érveltek, hogy „Németország ne kötelezze el magát a Nyugat felé, hanem maradjon el nem kötelezett és nyitott az újraegyesítés érdekében”. A kereszténydemokraták Konrad Adenauer vezetésével a szabadságot tartották elsődlegesnek: „Az egység előfeltétele a szabadság megléte. Ez azt jelenti, hogy a Nyugathoz kell kössük magunkat.”. Erre reflektálva Ratzinger azt nyilatkozta, hogy ő is „nagyon támogatta” a „Nyugattal való szövetségkötést”. „Adenauer meggyőződéses hívéként” jellemezte önmagát, és Adenauernek tulajdonította az érdemet, „hogy a hosszú béke korszakában élhetett”, hozzátéve, hogy „az egység előtérbe helyezése valószínűleg a forró háború valamikori kitörését jelentette volna” (uo., 115–117.).

A harmadik egy anyagias Európa fokozatos kialakulása a neoliberais konszenzus, valamint az egyház földrésze gyakorolt hatásának hanyatlása eredményeképp. Bár egyetértett azzal, hogy Európának „továbbra is megmarad a felelőssége” és vannak „különbéle kötelezettségei” a világ többi része irányában, már „nem lehet teljes és kizárólagos mozgatóereje egy világegyháznak, és az egyházon belüli hitnek”. Európa így olyan helynek tekinthető, ahol a hit meggyengült és feledésbe merült. A nyugati egyház Ratzinger szerint csak „új elemek” hatására „ébredhet fel kimerültségéből” (uo., 30–31.).

Ratzinger Európa-eszméje azért is érdekes, mert holisztikus módon tekint vizsgálata tárgyára. Ratzinger számára a politika nem csupán pragmatizmus, hanem „rendelkeznie kell az egészre vonatkozó vízióval” (uo., 116.).

HIT ÉS ÉSZSZERŰSÉG EURÓPÁBAN

Ez a holisztikus nézőpont válik nyilvánvalóvá, amikor valaki hozzáfog művei tanulmányozásához. 1979 áprilisában, csak pár héttel az első közvetlen európai parlamenti választások előtt, Joseph Ratzinger előadást tartott Strasbourgban „Európa: Örökség kötelezettségekkel a keresztények számára” címmel.

Figyelmeztetett, hogy „egy alakító erkölcsi eszmét nélkülöző puszta reálpolitika nem lesz tartós; ahogy a puszta idealizmus is hatástalan és üres marad konkrét politikai tartalom hiányában”. Ezért a mellett érvelt, hogy ‘Európa’ fogalma „politikai realitás és erkölcsi identitás szintézisét” kell képviselje, ha „dinamikus erővé” akar válni „a jövő számára” (Ratzinger, 2012: 158.).

Ratzinger számára az *Apostolok cselekedetei* 16. részének 6–10. versei beszélnek el az európai történelem kritikus pillanatát; Pálnak álmában megjelenik egy macedón fiatalember, aki „megállt előtte, és ezekkel a szavakkal kérlelte őt: ‘Jöjj át Macedóniába, légy segítségünkre!’” Szent Lukács a következőképpen folytatja elbeszélését: „Pál látomása után nyomban igyekeztünk elmenni Macedóniába, mert megértettük: oda hívott minket az Isten, hogy hirdessük nekik az evangéliumot.” (ApCsel 16, 9–10.). Ratzinger elgondolása szerint a macedón Görögországot és Európát képviselte, és ez a látomás visszafordíthatatlanul megváltoztatta Európa történetét. Ratzinger leszögezi, hogy „Európa a görög szellem és a keresztény hit egyesüléséből született meg”. Tovább kutatva ezt a látomást, azt mondja, hogy a macedón metaforikus értelemben az evangéliumot képviseli, amely felvállalja a görög szellemiséget, kijelentve ezáltal, hogy a hit megengedi az embernek, hogy észszerű legyen, és megfordítva, az ész nem teszi feleslegessé a hitet, hanem megengedi, hogy hű maradjon önmagához (Ratzinger, 2021: 13.).

Ratzinger szerint a hellén világ és a keresztény hit közötti házasság nem vizsgálható egymástól elkülönítve. Kategorikusan kijelenti, hogy ha Európa „elfelejtené görög örökségét, többé már nem lenne Európa” (Ratzinger, 2021: 13.).

Ugyanakkor fontosnak tarja Európa latin örökségét is, mivel a hatodik században Európa fogalmába már Galliát is beleértették, majd később a Frank Birodalom nagy részét is. Mindazonáltal, a későbbiekben ezt a kifejezést választották az egész nyugati kereszténység – a *Res Publica Christiana* – megnevezésére, amelyet erősített a római jogon alapuló kultúra, az egyetemek felállítása és a vallásos és monasztikus rendek alapítása és elterjedése; mindezekben Róma döntő és meghatározó szerepet játszott. Ratzinger szemében a keresztény hit nem csak Európa „öröksége, hanem egyúttal lelke és lelkiismerete is volt” (Seewald, 2020: 81.). Pontosan ezért hangoztatta, de át is értelmezte Heuss kijelentését: „Európa kultúrája Jeruzsálem, Athén és Róma találkozásából fejlődött ki – Izrael Istenbe vetett hitéből, a görögök filozófiai észszerűségéből és a római jog találkozásából. Ez a hármas találkozás formálta Európa belső önazonosságát. Tudatában az Isten előtti emberi felelősségnek, és elismerve minden egyes emberi személy sérthetetlen méltóságát, felállította a jog alapelveit: ezen alapelvek megvédésére vagyunk elhivatva most, a saját történelmi pillanatunkban.” (XVI. Benedek, 2011).

Ratzinger munkásságában ez a találkozás elhelyezhető egy általa vizsgálni kívánt tágabb összefüggésben – a hit és az ész kapcsolatában. A keresztény

földrész hitének találkozása a tudományos észszerűséggel egyszerre hozott „hatalmas lehetőségeket, ahogy óriási veszélyeket is”. Subiacóban tartott beszédében Ratzinger megjegyezte, hogy a kereszténység nem Európából ered. Mégis, a görög világgal és Rómával való találkozása „az európai kulturális birodalom vallásává” tette, amely „a leghatásosabb kulturális és szellemi bevésődést” biztosította számára. Azonban a felvilágosodást követő „tudományos észszerűség” kizárta „Istent a közösség lelkiismeretéből, vagy teljes mértékben tagadva őt, vagy úgy ítélve meg, hogy létezése nem bizonyítható, kétséges, és így a szubjektív választás birodalmába tartozik”. Ez, érvelése szerint, az „erkölcsi lelkiismeret zavarát” váltotta ki, amely „csak azt tekinti észszerűnek, ami kísérleti úton igazolható”, lényegileg rombolva mind Európát, mind az emberiséget: „Ha a kereszténység, egyfelől Európában találta meg leghatékonyabb formáját, szükségszerű másfelől kimondani, hogy Európában olyan kultúra fejlődött ki, amely nemcsak a kereszténység, hanem az emberiség vallási és erkölcsi hagyományainak legradikálisabb ellentmondását hozta létre.” (Ratzinger, 2005).

Európa keresztény gyökereinek elutasítása egyet jelent Európa önmagában vett kulturális örökségének teljeskörű tagadásával, mert Ratzinger szerint a teremtő Istenbe vetett hit „adott ösztönzést az emberi jogok eszméje, a mindenkire kiterjedő törvény előtti egyenlőség kifejlődéséhez, belőle fakad az emberi méltóság sérthetetlenségének elismerése minden egyes személy esetében, és az emberek cselekedeteikért való felelősségének tudatosulása” (XVI. Benedek, 2011). Mindez, állítása szerint, veszélybe került napjaink Európájában.

EGYHÁZ ÉS ÁLLAM EURÓPÁBAN

Ratzinger műve rendszeresen visszanyúl a múlthoz a jelen megértése érdekében. Megállapítása szerint a régi mediterrán földrész felbomlása a *Sacrum Imperium* megalapításához vezetett, amelynek központja a germán Északon volt; a Frank Birodalom a latin Nyugat jelképévé vált, míg a bizánci Második Róma a szláv világ felé orientálódott. A szakadások az európai történelem részeivé váltak, először Kelet és Nyugat, majd később, a protestáns reformáció következményeként a germán és a latin világ között. Ez a megosztottság az Újvilágban is leképeződött, amely végsősoron Európa tükörképévé vált a történelem szereplőjévé. A végső törést a francia forradalom hozta magával. Bár a Szent Római Birodalom már régóta törékenynek és hanyatlónak számított, a francia forradalom eszméinek hatása – magukról a napóleoni háborúkról nem is beszélve – vetett véget ennek a korszaknak (Ratzinger, 2021: 223.).

Ratzinger szerint ez döntő pillanat: a történelem megszentelt alapjainak elutasítása. A történelmet már nem Isten szemszögéből nézték, hanem ellen-

kezőleg, az államot kizárólag evilági szempontból értelmezték, a feltételezett racionalitásra és a nép akaratára alapozva. A szekuláris állam elutasítja a „politikai szféra isteni biztosítékait és isteni normáit, mitologikus világszemléletnek tekintve ezeket, egyúttal a magánszférába száműzve Istent, mint akinek nincs köze a közélethez és a közjó előmozdításához”. Ratzinger megállapítja: „Isten és akarata többé már nem fontosak a közélet számára” (Ratzinger, 2021: 223–224.).

Így egy új szakadás alakult ki a XVIII. század végétől a XIX. század elejéig tartó időszakban, amely azonban csak a következő évszázadok során vált nyilvánvalóvá. Ennek a szakadásnak a következménye a hívők és az evilágiak – *cristiani e laici* – közötti különbségtétel, amit ő közvetlenül annak tulajdonít, hogy a birodalom régi eszméjét elherdálták és új nemzetek emelkedtek fel, amelyek a történelem autentikus jótállóiként állítják be magukat (Ratzinger, 2021: 223–224.). Ennek az új realitásnak – amely a vallást a magánszférába szorította vissza és az észszerűséget tekinti legfőbb jónak – tulajdonítjuk az általunk manapság élvezett állítólagos sikert.

Azonban, paradox módon egy olyan korban, amikor úgy tűnik, Európa sikere csúcsán áll, Ratzinger azzal érvel, hogy Európa „kiüresedettnek” tűnik, „megbénítva keringési rendszerének válsága által, amely életét veszélyezteti, és függővé teszi olyan transzplantátumoktól, amelyek kizárólag önazonosságának elpusztítására szolgálnak”. Ratzinger szerint hiányzik a jövő iránti étvágy. Ennek legjobb példája a családok válsága, ahol a gyerekeket már nem a jövő reménységeinek tekintik, hanem ellenkezőleg, a jelent korlátozó dolognak, amely megfoszt minket valamitől az életünkben (Ratzinger, 2021: 226.). Ratzinger több tekintetben is úgy hiszi, hogy Európa „történelmi és szellemi értelemben, valamint saját önazonossága tekintetében is válságban van” (Ratzinger, 2021: 16.).

Mindazonáltal, az egyház és állam szembeállítására lényegtelen a dolgok keresztényként való megértésében. Ratzinger véleménye szerint a keresztény hit mindig is elismerte az állam illetékességi körét; ahogy a hit és az ész se törlik el egymást, az egyháznak és az államnak se kellene egymást eltörölnie, ha megmaradnak saját illetékességi körükben. A keresztények nem törekednek teokráciára, sem az egyház állam fölötti uralmára. Azzal is érvel, hogy az egyház és a pártos politizálás aligha egyeztethető össze. Azonban az egyház és az állam csakis akkor maradhat szabad, ha az állam észszerű marad, és csakis akkor maradhat észszerű, ha az észszerűség ismérveit nem önmaga határozza meg (Ratzinger, 2021: 15–16.). Más szavakkal, ahogy a hit helyreigazíthatja az eszt (és fordítva), úgy az egyház is mércét biztosíthat az állam számára, amelyhez igazíthatja racionalitását. Egyetért Toynbee érvelésével, aki szerint egy társadalom jövője nagymértékben függ a kreatív kisebbségektől. A válságban, amellyel Európának szembe kell néznie, arra szólítja fel a keresz-

tényeket, hogy ők legyenek ez a „kreatív kisebbség”, és járuljanak hozzá egy olyan Európa létrehozásához, amely képes lesz tovább vinni örökségének egy részét az egész emberiségre kitágított közjó érdekében (Ratzinger, 2021: 234.).

EURÓPA MINT MEGOSZTOTT FÖLDRÉSZ

A megosztott XX. századot átélő és abban munkálkodó emberként Ratzinger nagy terjedelemben reflektál az Európában megtapasztalt törésvonalakra. Ezek közül kettő emelkedik ki; a második világháború okozta károk, illetve a hidegháború.

A szövetségesek franciaországi partraszállásának hatvanadik évfordulóján tartott előadásorozatában bírálta a Németországot hatalmába kerítő „bűnözőket”, de kritikával illette a később Európa keleti és nyugati része között kialakult mesterséges megosztottságot is: „Közép- és Kelet-Európában olyan ideológia vált uralkodóvá, amely a pártot használta fel, és alárendelte az államot a pártnak”. Az eredmény hasonló volt, mint a náciizmus alatt tapasztaltak: „hazugságok uralma és a kölcsönös bizalom tönkretétele”. Ezen diktatúrák összeomlásával mindenki számára nyilvánvalóvá vált az általuk okozott gazdasági, eszmei és spirituális kár. Ez alapján felvetette a kérdést, hogy miért tartotta sok afrikai és ázsiai ország életszerűbbnek ezeket a rendszereket, amikor megalkotta alkotmányos és jogi rendjét, mint a többi rendszert, amely a demokrácia és a joguralom értékeit követte (Ratzinger, 2021: 61.).

Ez még inkább nyilvánvalóvá válik a marxizmus esetében, amelynek „totalizáló valóságértelmezését és történelmi cselekvésre irányuló útmutatását teljes mértékben elutasították”. „Szabadságra, egyenlőségre és jólétre” vonatkozó ígéretei a világ anyagelvű felfogásán alapulnak, amely „a szellemet leegyszerűsítő módon az anyagi struktúrák puszta következményének”, és „a gazdasági rendszer puszta felépítményének” tekinti (Ratzinger, 2021: 106.).

Mindazonáltal, a marxista-ihletésű rendszerek vége nem jelentette egyszersem a materializmus végét is. Ratzinger úgy véli, hogy a hidegháborúból előlépő Európa még mindig az anyagelvűség bűvöletében él, amely ugyanúgy megosztottság forrásává lehet. Érvelése szerint „a modern és kifinomultabb materializmus lényege abban ragadható meg, ahogyan az anyag és a szellem egymáshoz való viszonyát értelmezi”. Ez azt állítja, hogy az anyag, és nem a *Logosz* volt előbb, és „minden alkalmi folyamat eredményeként fejlődik ki”. A szellem így az anyag termékévé válik, és módosíthatóvá válik „léte anyagi feltételeinek átalakításán keresztül”. Ez hamis „materialista arroganciához” vezet, amely azt feltételezi, hogy az anyagi feltételekbe való némi belekontárkodással a történelem „megváltoztatható és átalakítható”. Ratzinger nem tagadja, hogy „a szellem nagymértékben függ anyagi feltételeitől”, hozzátéve

azonban, hogy meghaladja azokat. A vágy, hogy előírt mechanikai eszközökön keresztül megalkossuk a tökéletes embert és az ideális társadalmat, veszélyes. Ratzinger véleménye szerint a marxizmus éppen ezen a ponton bukott el: tisztán tudományos észszerűsége alapozott gazdasági elméletként és társadalmi projektként olyannyira, hogy a végén már csak ellentmondást nem tűrő erőfelmutatással volt képes életben maradni (Ratzinger, 2021: 107–108.).

Ez a két nagy európai politikai szakadás nem volt különálló jelenség, kihatásai globális mértékben megmutatkoztak. A két világháború „öngyilkos” hatással volt nemcsak Európára, hanem az egész világra is. Utóhatásuk következtében „világossá vált, hogy valamennyi európai állam vesztese volt e drámának, és hogy valamit muszáj tenni annak érdekében, hogy el lehessen kerülni a megismétlődését”. A hidegháború olyan helyé vált az Európát, ahol szuperhatalmak egymásnak feszülése játszódott le. A Szovjetunió a világ különböző részein elterülő szatellitállamaival együtt ellenpólust kívánt létrehozni az Egyesült Államokkal és Nyugat-Európával szemben. Ez a helyzet azt jelentette, hogy az európai országok nem léphettek fel globális szinten egyenlő tárgyalófelekként, és ezért valamiféle közös európai struktúra vált szükségessé ahhoz, hogy Európa bármilyen jelentőséggel bírjon a világpolitika színpadán. Az európai önazonosságra vonatkozó kérdések – hogy mi a lényege „Európa létezésének” – másodlagos jelentőséggel bírtak a közös gazdasági és politikai érdekek mögött. Ratzinger fájjalja, hogy a háború utáni időszakban Európa valamennyi fejleménye a politikai és gazdasági vonatkozásokra helyezte a hangsúlyt, amelyet legjobban a gazdasági és pénzügyi unió testesített meg (Ratzinger, 2021: 209–210.).

Mindez talán megmagyarázhatja a Ratzinger művéből kiolvasható sürgétséget azzal kapcsolatban, hogy Európa vonakodik következetesebben tudatosítani közös kulturális és történelmi terének eredetét.

EURÓPAI EGYSÉG

Ratzinger munkái gyakran utalnak Európa történelmi, szellemi és önazonossági tekintetben egyaránt tetten érhető válságára. Úgy gondolta, hogy ez a válság akadályozta meg Európát abban, hogy teljes mértékben kibontakoztathassa a benne rejlő lehetőséget. Miközben Európa láthatóan ünnepli görög és római örökségét, fonák módon elveti vagy félretolja a keresztény hit földrésze-re gyakorolt hatását. Ennek nagy ára van; a XX. század megosztottsága valóban ezen elutasítás egyenes következményének tekinthető.

Ratzinger szerint a keresztény kultúra soha nem lehet kizárólag a „birtoklás kultúrája”. A keresztény „soha nem válhat képessé legfőbb emberi értéknek az anyagi javak birtoklását és az élvezetet tekinteni. Azonban nem veti meg

azt, ami anyagi. Jézus Krisztus emberré lett. Emberi testben élt, testben támadt fel, és mennyei dicsőségre emelte az emberi testet. [...] Ezen okból a keresztény kultúra biztosítja, hogy minden ember méltóságban élhessen, és igazságos mértékben részesüljön e világ anyagi javaiból. Azonban a legfőbb emberi érték nem az anyagi javak birtoklása” (Ratzinger, 2021: 19).

Ratzinger szerint az egyik legnagyobb kihívás, amellyel Európa szembe kell nézzen, az anyagi jólét mindenek fölé helyezése, ami kulturális terének kiüresedését hozta magával. Ezzel ellentétben, érvelése szerint, a keresztény kultúra az erkölcsi értékeket helyezi előtérbe az anyagi értékekkel szemben. A dicsőség megadása Istennek keresztényi kontextusban közösségi értékkel bír. Erre a belátásra alapozva hozza fel példaként a nagy európai katedrálisokat. A vallási meggyőződés kifejezésén túl Istent dicsőítik, és az emberi képesség ragyogó példáivá váltak. Ezért Ratzinger azzal zárja gondolatmenetét, hogy „Isten dicsőítésével az ember önmagát is megtiszteli” (uo.).

Ratzinger nem korlátozza magát Európa kulturális örökségére. Kórházak építése és szociális ellátórendszerek létrehozása a leggyengébbekről és a kitaszítottakról való gondoskodás érdekében, valóban Isten dicsőítésének és egyúttal a szenvedők megbecsülésének módjai (uo., 21.). A keresztény dimenzió kizárásával Ratzinger vélhetően arra utal, hogy Európa már nem képes megérteni önmagát.

A háború utáni Európában Ratzinger négy államférfiről szólt elismeréssel – Churchillről, De Gasperiről, Adenauerről és Schumanról. Azzal érvelt, hogy a háború utáni békét nem a bosszúra vagy a legyőzöttek megbüntetésére alapozták; ellenkezőleg, megértették, hogy a háború utáni rendet az együttműködés valamilyen formájának, a kölcsönös párbeszédnek, az egyes nemzetek és identitásuk megbecsülésének és a törvények tiszteletben tartása iránti közös felelősségnek kell kialakítania. A háborúk nyilvánvalóvá tették mennyire nagy árat kell fizetni, ha ezt az alapelvet kiforgatják. Szintén nagyon elismerően írt a Marshall-tervről, amely lehetővé tette Németország és más országok számára, hogy az újjáépítés útjára léphessenek.

Még a háború utáni Európában is az volt az alapelv, hogy a kereszténység szerepe nem hagyható figyelmen kívül. A háborút közvetlenül követő időszakban Nyugaton számos elgondolás arra a tudásra épült, hogy az embernek felelőssége van Isten előtt és nem pusztán elvont észszerűsége. Ideáljuk nem csupán egy egységes gazdasági blokk megalkotása volt, hanem inkább egy „jogi közösséget, a jog erős várát” akarták létrehozni, „nem csak önmagáért, hanem az egész emberiségért”, tehát felfogásuk gyökerei a „keresztény hit hatalmas értékei és igazságai, olyan értékek, amelyek túlmutatnak az egyes keresztény felekezeteken, mert mindenki számára közősek” (uo., 82–83.).

Európa a huszadik századot a szélsőségek koraként tapasztalta meg. Először a szélsőséges nacionalizmus osztotta meg az országokat és törekedett

mások feletti uralomra. Másodszer egyeduralomra törő ideológiák mentén szakadt szét, amelyek a háború után még inkább felerősödtek. A háború utáni időszak így egy olyan európai önazonosság keresésének kora lett, amely „nem feloldja vagy tagadja a nemzeti identitásokat”, hanem „a népek egyetlen közösségének magasabb szintű egységében” egyesíti ezeket. Az európai egységfolyamat alapító atyái úgy tekintettek a keresztény örökségre, mint „ezen történelmi önazonosság magjára, természetesen nem felekezeti formákban”, hanem „a világban való cselekvésre egyesítő erőként”. Fel se merült bennük, hogy összeegyeztethetetlen lenne a felvilágosodással, mert azt „a keresztény valóság” némileg „racionális dimenziójaként” értelmezték. Ez azonban feszültségekhez vezetett, amelyek továbbra is megoldatlanok (uo., 209–210.).

További feszültség figyelhető meg a nemzeti és a nemzetek feletti szint között is. Bár 1980-ban íródtak, Ratzinger megfigyelései előre jelezték Európa jelenlegi helyzetét. Európát a nemzeti különbségek teszik egyedivé és gazdaggá. Bár feszültségek forrásai is lehetnek, Európa nemzetei akkor voltak a legsikeresebbek, amikor együttműködtek és elismerték „azokat a közös sajátosságokat, amelyekben Európa egységét megtapasztalhatták” (uo., 21.). Ezt a lényeges kifejezést a politikai közbeszéd gyakran figyelmen kívül hagyja – Európa és az európaiság nem csupán létrehozandó dolgok, hanem meg is kell tapasztalni azokat.

Ezek a kialakuló feszültségek akkor váltak nyilvánvalóvá, amikor Európa elkezdett egy lehetséges Európai Alkotmányról tárgyalni, amely vitát váltott ki Európa meghatározásával kapcsolatban. Míg sok hívő támogatta, hogy legyenek utalások a preambulumban Európa keresztény gyökereire, a szekularisták azzal érveltek, hogy mivel ugyanezen alkotmány védi az egyházak intézményes jogait, felesleges ezekre külön utalni. Ratzinger nem ért egyet ezzel, mivel ez annyit jelentett: „Európa életében az egyházak megtalálják a helyüket a politikai elkötelezettség terén, viszont Európa alapjaival kapcsolatban nincs helye üzenetük hatásának”. Európa gyökereinek elismerése az „erkölcsi tájékozódás maradék forrásaira” mutat rá, és nem sérti azokat, akik nem keresztények. Ratzinger úgy érvel, hogy éppen az ellenkezője történik; az Európában élő muszlimokat és zsidókat „az emberi közösség teljes mértékben Isten nélküli felépítésére tett kísérlet sérti” (Ratzinger, 2005).

Ezen feszültségeknek régebbi előzményük is van, amely a felvilágosodás értékei és a keresztény hit közötti ellentétben gyökerezik. Az Európa keresztény gyökereire történő utalások elvetése egyúttal annak hangsúlyozására törekszik, hogy a jelenlegi európai nyilvánosság „tisztelőtlen kell tartsa a felvilágosodás kulturális kritériumait”, és rendelje alá magát ezeknek; más szavakkal: „kizárólag a felvilágosodás kultúrájának normái és alkotóelemei határozhatják meg Európa önazonosságát, és ebből következően azok az államok tartozhatnak Európához, amelyek követik ezeket a kritériumokat”. Ez az alap-

állás együtt jár azzal, hogy Istent teljes mértékben ki kell zárni mind a közéletből, mind pedig az államiság alapjaira történő utalásokból. Mindazonáltal megjegyzi, hogy „a felvilágosodás szekuláris kultúrája” nem tekinthető egyetemeseznek, és az „általunk általános érvényűként elismert alapértékek” nem szükségszerűen „juttathatók érvényre azonos módon bármely történelmi összefüggésben”. Az „állam vallási semlegessége a történelmi összefüggések többségében” valójában nem több, mint illúzió (uo.).

Véleménye szerint a felvilágosodás filozófiája és a rá alapozott kultúra ezenfelül „hiányos” is, és azt se jelenthetjük ki, hogy birtokában lenne az „észszerűség utolsó szavainak”. Alapvető hiányossága, hogy „tudatosan elvágja saját történelmi gyökereit, megfosztva önmagát azoktól az életető erőktől, amelyekből sarjadt, az emberiség alapvető emlékezetétől, amely nélkül, úgymond, az ész elveszti tájékozódási képességét” (uo.).

RATZINGER MINT „EURÓPAI” PÁPA

Ratzinger azután is bőven foglalkozott ezekkel az Európát szétfeszítő ellentétekkel, miután 2005. április 19-én pápává választották. Pápaként már névválasztása is önmagában vett jelentőséggel bírt. A Benedek névvel „a nyugati monasztikus szerzetesség nagy pátriárkájának rendkívüli alakját, Nursiai Szent Benedeket, Európa társ-védőszentjét” idézte fel. Szerinte a bencés rend érdeme, hogy „óriási szerepe volt a kereszténységnek az európai kontinensen való elterjesztésében”, ami őt „alapvető vonatkoztatási ponttá tette Európa egysége tekintetében, és erőteljes felszólítássá az európai kultúra és civilizáció tagadhatatlan keresztény gyökereinek elismerésére”. Egyúttal megemlékezett XV. Benedek pápáról is, aki a béke megőrzéséért szállt síkra a küszöbön álló Nagy Háború előtt. Lényegét tekintve a névválasztás egyaránt szintézise Európa keresztény gyökerei megerősítésének, valamint azon pozitív, javító hozzájárulásnak, amelyet a hit nyújthat a politika és a kultúra számára (XVI. Benedek, 2005).

Valóban, pápaként tartott egyik legfontosabb beszédét a párizsi Collège des Bernardins-ban mondta el – amely valamikor a Párizsi Egyetemen tanuló ciszterci szerzetesek nagy múltú tanulócsarnoka volt. Az ilyen monostorok „voltak azok a helyek, ahol az ókori kultúra kincsei fennmaradtak és ahol ugyanakkor egy új kultúra kezdett lassan kibontakozni a régiből”. Bár nem állt szándékukban „kultúrát teremteni” vagy „megőrizni egy kultúrát a múltból”, akaratlanul is ezt tették, miközben „Istent keresték” – *quaerere Deum*. Ezen keresés együtt járt azzal, hogy „az ideigvaló mögött az örökkévalót kutatták”; szerzetesként nem arra lettek elhívva, hogy „egy úttalan vadonba induljanak felfedezőútra”, hanem egy, Isten által adott jelzőtáblákkal ellátott ösvényen, amely elvezeti

őket a lényegtelenről a lényegeshez. Mindez feltételezte a Szentírás elmélyült ismeretét, amely táplálta „Isten iránti sóvárgásukat”: „Mivel a bibliai Igében Isten jön felénk és mi őfelé, meg kell tanulnunk áthatolni a nyelv titkán, megérteni azt felépítésében és kifejezőmódjának hangnemében. Így Isten keresése az, amely által a világi tudományok fontossá válnak, olyan tudományok, amelyek megmutatják nekünk a nyelvhez vezető utat. Mivel Isten kereséséhez szükség volt az Ige kultúrájára, célszerű volt, hogy a monostornak legyen könyvtára, hogy megmutassa az Igéhez vezető utakat. Szintén célszerű volt, hogy legyen iskolája is, ahol ezeket az utakat meg lehet nyitni. Benedek a monostort *dominici servitii scholának* nevezi. A monostor az *eruditiót* szolgálja, az ember formálását és oktatását – amely formálódásnak végső célja abban áll, hogy az ember megtanulja, hogyan szolgálja Istent. De része az ész formálása is – az oktatás –, amely által az ember megtanulja, hogy a szavak között hogyan ismerheti fel magát az Igét.” (XVI. Benedek, 2008).

Megismétli korábbi kijelentését, amely szerint az ember önmagát tiszteli meg, amikor Istent dicsőíti. A monasztikus szerzetesség nemcsak „a szó kultúrájára” gyakorolt ösztönző hatást, hanem a „munka kultúrájára” is, „amely nélkül Európa felemelkedése, ethosza, és világra gyakorolt befolyása elképzelhetetlen lett volna”. Ez a munkakultúra azonban nem úgy tekintett az emberre, mint aki egy „Istenhez hasonló teremtő” rangjára emeli fel önmagát, aki képes a világot saját képére és hasonlatosságára formálni; ellenkezőleg, úgy tekintettek rá, mint aki „részt vesz a Teremtő munkájában”. A *Quaerere Deum* együtt jár a bölcséleti hozzáállással is, hogy „mögé lássunk az utolsó előttinek, és elinduljunk a végső és az igaz keresésére”. Ez a hozzáállás és nem a „tiszta pozitivistikus kultúra” az, amely „megalapozta Európa kultúráját”, és Ratzinger érvelése szerint „ma is minden valódi kultúra alapja marad” (uo.).

A német szövetségi parlamentben tartott beszédében is ezt a témát fejtette ki. Míg a pozitivisták megközelítés „egyike az emberi tudás és képesség legfontosabb dimenzióinak”, amely nem mellőzhető, „önmagában nem tekinthető kielégítő kulturális alapnak az emberi létezés teljes kiterjedésének vonatkozásában”. Azáltal, hogy önmagát tartja az „egyetlen megfelelő kultúrának”, és „minden más kulturális realitást szubkultúra rangjára” számkivet, elorsvasztja az embert és fenyegeti az emberséget. Hasonló tendenciára világít rá Európában, amely „kizárólag a pozitívizmust ismeri el közös kultúraként és a jogalkotás közös alapjaként, kultúránk minden más belátását és értékét a szubkultúra szintjére redukálva, ami azt eredményezi, hogy Európa más világkultúrákkal szemben a kultúra nélküliség állapotába süllyed, miközben szélsőséges és radikális mozgalmak igyekeznek betölteni a légtüres teret”. Ez a pozitívizmus, amely „semmit nem ismer el a pusztá funkcionális túl, ablaktalan betonbunkerre emlékeztet, ahol mi magunk biztosítjuk a világítást és a légköri viszonyokat”. Lényegében Ratzinger arra hívta fel hallgatóit, hogy lás-

sanak tovább önmaguknál és ismerjék fel Európa kulturális örökségének valódi gyökereit, ahol a Teremtő Isten eszméje betöltötte a közösségi élet számos más vetületét, ösztönözve különböző eszmék elterjedését, amelyeket ma társadalmunk alapjainak tekintünk: emberi jogok, törvény előtti általános egyenlőség, valamennyi emberi személy sérthetetlen méltósága, és mindenki személyes felelőssége a saját tetteiért (XVI. Benedek, 2011).

A Westminster Hallban tartott jelentős beszédében XVI. Benedek felvázolta „a vallás korrekciós szerepét az ész vonatkozásában”, és „az ész megtisztító és strukturáló funkcióját a valláson belül”. Ez a kétirányú folyamat alapvető feltétele lesz az egészséges közéletnek: „a vallás javító hatása nélkül” az ész „könnyen áldozatul eshet torzulásoknak, mint amikor ideológia által manipulálttá válik, vagy részrehajló módon alkalmazkodik, figyelmen kívül hagyva az emberi személy méltóságának teljeskörű érvényességét”. XVI. Benedek szerint ez vezetett a rabszolgakereskedelemben és a totalitárius ideológiákhoz. Viszont azt is hozzáteszi, hogy a hitnek is szüksége van az észre, hogy elkerülhesse a fanatizmus és a szélsőségesesség csapdáját. Más szavakkal, az ész és a hit – a szekuláris észszerűség és a vallásos meggyőződés – nem antitézisei egymásnak, hanem céljuk „elmélyült és folyamatos párbeszéd folytatása kell legyen civilizációnk javára”. Ezáltal újraértelmezi a vallás helyét, hogy az ne „megoldandó probléma legyen a jogalkotók számára, hanem a nemzeti párbeszéd fontos résztvevőjévé válhasson” (XVI. Benedek, 2010).

Három módját emeli ki annak, ahogy meggyőződése szerint az egyház hozzájárulhat a közéleti vitákhoz, különösen Európában. Az első az életnek a fogantatástól a természetes halálig tartó védelmére vonatkozik. A második az egy férfi és egy nő szövetségén alapuló természetes családszerkezet előmozdításában áll. A harmadik pedig a „szülők gyermekeik neveléséhez való jogának” védelmezését jelenti. Elismerve ugyan, hogy „ezek az alapelvek nem a hit igazságai, bár további megvilágítást és megerősítést nyernek a hit által; bélé vannak írva magába az emberi természetbe, és ennél fogva az egész emberiség számára közősek” (XVI. Benedek, 2006).

Annak szükségességét hangsúlyozza Európa számára, hogy olyan közösséget építsen, amely valóban tiszteletben tartja az emberi méltóságot, azon meggyőződésre alapozva, hogy „az ember Isten képmására van teremtve”. Óva int attól, hogy Európa olyan pragmatizmust fogadjon el, amely „rendszer szinten igazolja a megalkuvást a legalapvetőbb emberi értékek vonatkozásában, mintha az egy kisebb rossz szükségszerű elfogadása lenne”. Az Európai Közőség Püspöki Konferenciáinak Bizottságához (COMECE) intézett figyelemztetése nagyon határozott. Ha az Európai Unió „hiteles garatálója akar lenni a joguralomnak és hatékony előmozdítója az egyetemes értékeknek”, el kell ismernie „egy stabil és állandó emberi természet létezésének bizonyosságát, amely minden egyes ember számára köző jogok forrása, az ezeket taga-

dókat is beleértve” (XVI. Benedek, 2007). Más szavakkal, XVI. Benedek arra szólítja fel Európa politikai, társadalmi és gazdasági struktúráit, hogy maradjanak hűek történelmi gyökereikhez, és ami a legfontosabb, ezen gyökerek erkölcsi örökségéhez.

RATZINGER „ELŐRE VEZETŐ ÚTJA”

A fentiek fényében nyilvánvaló, hogy Ratzinger munkássága jelentőséggel bír a természettel és Európa jövőjével kapcsolatos viták számára. Négy szempont különösen fontos.

1. A központosított struktúrákra vonatkozó vita realiztikus kell maradjon. Ratzinger figyelmeztet, hogy „az üzlet vagy a törvényhozás jogi hatáskörének pusztá központosítása Európa tönkremenetelének felgyorsulásához vezethet”. Fennáll a kockázata, hogy elvezessen egy olyan „technokráciához, amely a fogyasztás növekedését tekinti kizárólagos mércének”. Őva intett a másik szélsőségtől, az intézmények teljes hiányától is. Bizonyos központosított struktúrák hozzájárultak „a nemzetimádat meghaladásához, és részük volt egy békés rend megteremtésében” (Ratzinger, 2012: 171.).
2. A hit és az ész párbeszéde központi fontossággal bír ahhoz, hogy Európában realiztikus és igazságos közös otthont hozhassunk létre. Úgy tűnik, itt arra próbálta felhívni a figyelmet, hogy az intézmények önmagukban még nem elégségesek. Ugyanakkor a hatalmat átlátható módon kell gyakorolni. Bár egyetértett annak szükségességével, hogy a hatalomnak korlátozottnak és ellenőrzöttnek kell lennie, viszont azzal is érvelt, hogy annak „ellenállónak kell lennie a manipulációval szemben” és „rendelkeznie kell saját sérthetetlen cselekvési körrel”. Ennek biztosításához a jognak „erkölcsi mércéken kell alapulnia” (uo., 171–172.). Ezek a mércék nem eredhetnek magukból az intézményekből, hanem azokon kívüli forrásból kell származniuk.
3. A szubszidiaritás alapelvét tiszteletben kell tartani. Ratzinger számol ugyan a „nemzetközi politikai, gazdasági és jogi intézmények” jelenlétével, azonban kételyeinek ad hangot azzal kapcsolatban, hogy ezeket arra használják fel, hogy „egy szuper-nemzet építőkövei” legyenek. Ellenkezőleg, az ilyen intézmények feladata az kellene legyen, hogy „helyreállítsák és megerősítsék Európa egyes régióinak sajátos jellegét és fontosságát”. Ezenfelül az ilyen intézmények léte nem tekinthető a cserekapcsolatok és az egység egyetlen forrásának, ugyanis érzékeli a nem kormányzati kulturális és vallási intézmények és erők jelentős szerepét (uo., 173–174.). Mindezzel arra próbálhatta ráirányítani a figyelmet, hogy Európa inkább tekinthető szerves törekvésnek, mint bürokratikus projektnek.

4. Az egyetemek továbbra is olyan alapvető európai intézmények maradnak, ahol megvalósulhat az eszmecsere, és ahol a hit és az ész párbeszédet folytathat: „Canterburyi Anzelm [...] az itáliai Aostából származott és Bretagne-ban apátként, majd Angliában érsekként szolgált [...]. Albertus Magnus német földről származott, és képes volt ugyanolyan jól tanítani Párizsban mint Kölnben, majd pedig Regensburg püspöke lett [...]. Aquinói Tamás Nápolyban, Párizsban és Kölnben tanított, Duns Scotus pedig Angliában, valamint Párizsban és Kölnben volt oktató [...]” (uo., 174.). Az ilyen entitásokat szükséges buzdítani és erősíteni, részint azért, mivel túllépnek az állami intézményeken, részint pedig pozitívan befolyásolják a kormányzati és gazdasági mechanizmusokat.

Ratzinger munkásságában Európát nem pusztán gazdasági vagy politikai entitásként képzei el, hanem a találkozás kulturális tereként, nemcsak eszmék és ideálok, hanem kultúrák – mégpedig Róma, Görögország és Jeruzsálem – között. Az ennek a közös térnek ettől az örökségtől való megtisztítására irányuló kísérlet Európa kiüresítéséhez vezet, amelynek végső következménye ennek a közös térnek a lassú eutanáziája lesz.

IRODALOM

- Ratzinger, Joseph (2005): *Európa kulturális válságáról* címmel a subiacói Szent Skolasztika monostorban 2005. április 1-én tartott beszéde, <https://catholiceducation.org/en/culture/cardinal-razzinger-on-europe-s-crisis-of-culture.html>
- Ratzinger, Joseph (2012): *Fundamental Speeches from Five Decades*. San Francisco, Ignatius Press.
- Ratzinger, Joseph (2021): *La Vera Europa: Identita e Missione*. Siena, Cantagalli.
- Seewald, Peter (2020): *Benedict XVI: A Life. Volume 1. Youth in Nazi Germany to the Second Vatican Council, 1927–1965*. London, Bloomsbury.
- XVI. Benedek (2005): Beszéd az 2005. április 27-i generáldiencián. https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/audiences/2005/documents/hf_ben-xvi_aud_20050427.html
- XVI. Benedek (2006): *Beszéd az Európai Néppárt tagjaihoz a Tanulmányi Napok Európáról alkalmából* címmel 2006. március 30-án a római Áldások Csarnokában tartott beszéde. https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2006/march/documents/hf_ben-xvi_spe_2006_0330_eu-parliamentarians.html
- XVI. Benedek (2007): A 2007. március 24-én tartott beszéde az Európai Közösség Püspöki Konferenciáinak Bizottsága (COMECE) által szervezett gyűlés résztvevőikhez a római Kelemen Csarnokban. https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2007/march/documents/hf_ben-xvi_spe_20070324_comece.html
- XVI. Benedek (2008): *Találkozások a kultúra világának képviselőivel* címmel 2008. szeptember 12-én tartott beszéde a párizsi Collège des Bernardins-ban. https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2008/september/documents/hf_ben-xvi_spe_20080912_parigi-cultura.html

- XVI. Benedek (2010): A 2010. szeptember 17-én a londoni Westminster Hallban tartott beszéd. Találkozás a brit társadalom képviselőivel, köztük a diplomáciai testülettel, politikusokkal, tudósokkal, és üzleti vezetőkkel. https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2010/september/documents/hf_ben-xvi_spe_20100917_societa-civile.html
- XVI. Benedek (2011): *A figyelő szív: töprengések a jog alapjairól* címmel a berlini Reichstag épületében 2011. szeptember 22-én tartott beszéde. https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2011/september/documents/hf_ben-xvi_spe_20110922_reichstag-berlin.html
- XVI. Benedek–Peter Seewald (2016): *Last Testament: In his own words*. London, Bloomsbury.